

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תש"י

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

חיים ב' רוזן (רוזנראוך)

חידושי לשון שלא מדעת

מושג החידוש הוא אולי המרכזי בהכרתנו המודרנית את הלשון. הרי הצגתנו חדש תחת הנושן, או העשרת היציב בכוח החידוש, הם סימני ההיכר של לשון חיה. ברור, שכאן, כשרוצים אנו לשוות לנגד עינינו לשון כחיווי נפשי שוקק חיים, לא יהיה ענייננו בחידושים שנקבעו ושהוחלטו, עד כמה שתהיה נחיצותם ושימושיותם גדולה, אלא בחידושים,

שלא נתכוונו, ושלעתים אין הדובר או הציבור חש בהם אף אחרי התחדשותם.

כמה סוגים לחידושי לשון:

קיימת, למשל, כיום שגיאת לשון נפוצה, והיא, שהמלכדים במבטאם האשכנזי את ההגאים כ' ו-ח', אומרים בתוקף תהליך הגאים המונע הצמדת עיצורים שווים מִכְחִישׁ, מִכְחִיל, תְּכִירָה בכ"ף דגושה, במקום שנתבעים אנו על ידי חוקי הלשון לומר מִכְחִישׁ, מִכְחִיל, תְּכִירָה, בכ"ף רפה. ועיי' כך הם מחדשים תופעה שבאוצר ההגאים של לשונם. אולם עדיין חסרים אנו פרספקטיבה היסטורית מכדי לקבוע, אם אכן יהיה זה מהלך ההיסטוריה הלשונית שלנו. כדאי לזכור, למשל, כי בבזו מסוים הביטוי משכילי רומא בשעתם על הבורים, שלא השכילו לבטא au והגו o במקומה. אולם, במידה שרבו עמי הארץ הללו, נעשה הנוהג הזה כללי והפך לחוק בלשונות הרומאניות; צרפתי שבימינו יאמר or, במקום שבו ביטא אביו הקדכון הרומי aur-(um).

רבים חידושינו בשטח של תורת הצורות, הרי מספר עצום של צורות-נטייה לכל אחת ממלותינו, ומדי אמרנו צורה מוטה, מסובכת לעתים, כגון „הַשְׁתַּכְּבוּ", אין אנו מעלים על דעתנו, אם כבר שמענו או קראנו אותה, או אם אנו יוצרים אותה, מחדשים אותה, לסיפוק צורך רגעי על פי חוקי מחשבה והתאמה הגיוניים הנקראים במדע הלשון „אנאלוגיה". אף כי מרגילים אותנו מחברי המילונים לראות בצורה מסוימת — נפרד היחיד בִּשְׁם ומקור בניין קל בפועל — את נקודת המוצא של מבנה מלותינו, לא תמיד נאחזת בכך הלשון. אין אנו יודעים,

למשל, מהי נקודת המוצא של „סָגְנִים“ שבמקרא, ומתוך ניסיון להיחלץ מהפקפוק העשרנו את הלשון על ידי הבדלת צורות: „סָגְנִי“ — נקרא לממלא מקום, ו„סָגְנִי“ — לבעל דרגה צבאית. — אבותינו, שהתרגלו לראות קשר לא רק בין „תְּנוּעָה“ ובין הפועל „נוע“, בין „תְּרוּעָה“ ובין הפועל „הִרְעָה“, אלא גם בין „פְּעוּלָה“ ובין הפועל „פָּעַל“, חידשו שלא במתכוון, פֹּעֵל „תָּרַם“ על פי „תְּרוּמָה“, שאיננה אלא הֶרְמַת הַמַּתְנָה; ואנו הרחבנו זאת על ידי „הֶתְרָמָה“. — שיטת הפיקוח על המזונות הביאה לידי שימוש המלה „תְּלוּשִׁים“ בריבוי דווקא, ומתרגלים להעדיף „תְּלוּשׁ“ בלשון היחיד ולדחוק בהדרגה את רגלי ה„תְּלוּשׁ“ מלשוננו.

אם נסקור את חידושי המלים הרבים של הימים האחרונים, כגון שמות־הַפְּעִיל („הַפְּגָה“ על פי „הַפְּצָה“) ופֹּעֵלִי התפעל (הַשְׁתַּכֵּן, הַתְּאַרְגֵּן), שמות תואר מטיפוס „פְּלָגְתִּי“, „גְּדוּדִי“, ושמות עצם שבשימוש מופשט, כגון „קֶצֶרֶנוֹת“, „שְׁמֻשׁוֹת“, מְרִיכוֹת, שכולם נתחדשו בלי שקבעם איש, מעניין לקבוע, שחידושים אלו, ואף טופסי צורה של מלים כדוגמתם, מקורם בחיי המדינה, הצבא, ההתיישבות. וטיפוסי הדבר: הרי יכולים אנו לקבוע בכל ציבור לשוני על פי החידושים באוצר מלותיו, מהו שטח החיים הבולט בהתעסקותו הרוחנית. אם אנו נתונים כעת בעיקר בענייני המדינה וההתיישבות, הרי עסקה חברת רומא הקדומה בעיקר בחקלאות, ורבים הם הביטויים, שתוקף כללי להם היום, ושלא היו במקורם אלא ביטויים מחיי הכפר: pecunia, הכסף, הוא הצאן (pecus) בתור קנה־מידה לערכים כלכליים;

rivals, rivaless, היריבים, אינם אלא שניים, ששדותיהם גובלים — בנחל (rivus) אחד.

בין החידושים שנוכרו לאחרונה הופיעה קבוצה של שמות עצם, שסופיתם -ות, כגון „פְּקִידוֹת“. אך אין „פְּקִידוֹת“ רק התכונה של הוויית פקיד בלבד, אלא רגילים אנו לציין במלה זו גם ציבור פקידים ממשי, גשמי; והוא הדין לגבי „נְצִיגוֹת“, העשויה לסמן חבר עובדים דיפלומאטי, ואף את הבית, שבו הם יושבים. כך מדגימים שני שמות העצם הללו סוג נוסף של חידוש — החידוש ההוראתי, החידוש על ידי תוספת שבתחום המובן של המלה.

והנה: חידשנו גם את המלה „שְׁכוֹן“; אולם המלה „שְׁכוֹן“ קיימת כבר במדרשים, ושם מובנה „יחס, קרבה“; ואנו משתמשים ב„קיום“ במובן אפשרות של חיים סדירים. אך „קיום“ בתקופת לשון קדומה יותר, ועדיין בפנינו, הוא „אישור“ או עשיית דבר בהתאם לנדר או להבטחה. חידושים אלו הנבנים באנאלוגיה למלים קיימות — „שיכון“ אל „שְׁכָן“ כמו „סידור“ אל „סֵדֶר“ — אין תוצאתם אלא מלים הקיימות בלשון מכבר; ואם נרשום אותם במילונינו, יוכל הדבר להזכירנו, לבל נחפש התפתחות הגיונית, הקיימת כביכול בין ההוראות השונות של מלה בתולדות הלשונות. הרי אין לבקש היגיון כזה ביחס שבין „שיכון“ שלנו ובין „שיכון“ שבמדרשים.

ולאחרונה נדבר על סוג חידושים הטיפוסי ללשונונו החדשה, המושפעת השפעה כה רבה על ידי לשונות זרות. אם, למשל, „שרות“ הוא פעולת המשרת, הרי נקראנו

באנגלית service; אך ב־service יציין האנגלי גם נסיעות מתוכננות של כלי־רכב או העברה קבועה של ידיעות; וכך מדברים אף אנו על „שירות־נסיעות“ ו„שירות ידיעות“ ומרחיבים שלא כדין את תחום ההוראה של המלה העברית כדי מלוא ההיקף של תחום ההוראה של המלה האנגלית; וזאת חידשנו בלא יודעים. ביו־דעים — יש שאנו רואים את התופעה המחוארת כבדיחה ואומרים, למשל, בהתבדחות הדעת: „קח מגרש!“ כתרגום „nimm Platz!“ הגרמני.

ברור, כי בשטח אחרון דווקא מורגשים חידושים רבים כבלתי־נכונים וכמוטעים, אך גם בשטחי החידוש האחרים שהזכרתיים יש מהמוטעה ומבלתי־הנכון; אך הרי יודעים אנו, שאי־ההבנה, השגיאה והטעות הן הן המקדמות את לשונות האדם בצעדיהן הפעוטים, אך המתמידים, בהתפתחותן ההיסטורית.